

D IN TEOLOGIA ORTODOXĂ CONTEMPORANĂ

Georgios Martzelos

IMPORTANȚA PĂRINȚILOR BISERICII ÎN DIALOGURILE TEOLOGICE MULTILATERALE ALE ORTODOXIEI*

Georgios Martzelos s-a născut în 1948 la Tesalonic, unde a și urmat studiile primare și cele liceale. Din oct. 1966 s-a înscris la Facultatea de Teologie a Universității *Aristotel* din Tesalonic, care îi va acorda în apr. 1971 titlul de licențiat în *Teologie*. În oct. 1971 s-a înscris la Facultatea de Filosofie a Universității din Atena, unde a primit titlul de licențiat în *Filosofie*. În oct. 1973 s-a înscris în primul an de Master la Facultatea de Teologie din Tesalonic, unde a urmat pentru perioada de doi ani studii la secția de *Sistematică și Istoria Bisericii*. În oct. 1974 a fost numit în funcția de asistent la catedra de Istoria Dogmaticii și a Mișcării Ecumenice din cadrul facultății sus-amintite. Din oct. 1976, pentru o perioadă de doi ani, a urmat studii de

* Referat care a fost prezentat la Simpozionul științific organizat de Asociația *Filekpaideusi* din Atena (apr. 2002), cu tema „Părinții și dialogurile contemporane ale Ortodoxiei”, care s-a publicat cu adaosuri de bază absolut necesare și în recenta publicație: *Σπουδή στην κατακόρυφη και όριζόντια κοινωνικότητα. Τιμητικός Τόμος στον Όμότιμο καθηγητή Βασίλειο Τ. Γιούλτση*, Ed. Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 2007, pp. 395-412 [prezenta traducere s-a făcut după studiul: „Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΠΟΛΥΜΕΡΕΙΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΔΙΑΛΟΓΟΥΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ”, din: Γεωργίου Δ. Μαρτζέλου, *Ορθοδοξία και σύγχρονοι διάλογοι*, Σειρά: ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 61, Ed. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2007, pp. 349-372. Pentru notele bio-bibliografice, vezi: <http://users.auth.gr/~martzelo/index.files/bio.htm>, http://users.auth.gr/~martzelo/index.files/books_n.htm, (12.07.2009), cât și: Georgios MARTZELOS, *Sfinții Părinți - problematica teologică*, traducere pr. Cristian-Emil Chivu, cu un studiu introductiv de Arhid. Dr. Gheorghe V. Holbea, Ed. Bizantină, București 2000, pp. 22-23] (n. trad.)

Teologie sistematică și de Filosofie la Facultatea Evanghelică a Universității din Heidelberg (Germania), ca bursier al asociației *Diakonisches Werk*. În anul 1982 s-a înscris la doctorat, la secția de Teologie Dogmatică a Facultății de Teologie din Tesalonic, iar în apr. 1983 a obținut titlul de doctor în *Teologie*, cu teza: *Ființa și energiile lui Dumnezeu după Sf. Vasile cel Mare*. În 1983 a fost numit în funcția de *Lector* la Facultatea de Teologie din Tesalonic. A susținut lecții de Filosofie creștină la Facultatea de Pedagogie și pregătire didactică din Kavala. În 1986 deține la Facultatea de Teologie din Tesalonic funcția de *Conferențiar*, în 1990 *profesor* suplinitor, iar din 1993 *profesor* la Secția de Teologie Dogmatică, având următoarele cursuri: *Dogma și Filosofia în tradiția ortodoxă și Dialogul Teologic al Bisericii ortodoxe cu Romano-catolicii și cu ne-calcedonienii*. Între anii 1995-1996 a susținut, în calitate de profesor suplinitor, cursuri de Teologie dogmatică la Secția de Teologie Ortodoxă a Universității *Ludwig-Maximilians* din München (Germania). În perioada 1997-1999 a deținut funcția de decan al Facultății de Teologie din Tesalonic. În sept. 1998 a fost numit profesor deplin (*Ordinarius*) la catedra de Teologie Sistematică Ortodoxă (Dogmatică și Morală) a Facultății de Teologie a Universității din München, dar din motive de ordin personal și familial nu a acceptat această numire. A luat parte activă la numeroase Congrese de teologie din Grecia și din străinătate, precum Viena, Louvain, Paris etc. Din mai 1994 până în oct. 1996 a fost guvernator (șef al serviciului administrativ) al Sf. Munte Athos. La 19 iun. 1994 a primit distincția de „Profesor emerit al Bisericii”, distincție oferită de Patriarhul ecumenic, Bartolomeu I. A participat activ la Adunările ecumenice de la Chambésy (Geneva) din 1993 și 2005, precum și la a doua Adunare a dialogului teologic dintre Patriarhia Ecumenică și Biserica evanghelică din Germania, care a avut loc la Istanbul (17-21 sept. 2004), unde a și susținut referatul cu tema: „Harul lui Dumnezeu și mântuirea lumii”. A luat parte în delegația Bisericii elene la cea de-a noua Adunare generală a Consiliului Mondial al Bisericilor, desfășurată în Brazilia, la Porto Alegre, în perioada 14-23 febr. 2006. La 25 aug. 2008 a fost ales membru al *Academiei Internaționale de științe religioase* din Bruxelles. Din data de 26 ian. 2009 a fost ales de Patriarhul ecumenic, Bartolomeu I, director al *Institutului de studii patristice* al Patriarhiei ecumenice.

A publicat numeroase cărți, studii și articole. Dintre acestea amintim pe cele mai importante: *Ființa și energiile lui Dumnezeu după Sf. Vasile cel Mare*, teză de doctorat susținută la Facultatea de Teologie a Universității *Aristotel* din Tesalonic, Tesalonic, 1983, 229 p. (a doua ediție sub titlul: *Ființa și energiile lui Dumnezeu după Sf. Vasile cel Mare. Contribuție la cercetarea istorico-dogmatică despre ființa și energiile lui Dumnezeu în învățătura Bisericii Ortodoxe*, Anexa nr. 38 a *Anuarului științific al Facultății de Teologie a Universității din Tesalonic*, vol. XXVII (1982), Tesalonic, 1984, 214 p.); *Istoria dogmelor (note din cursurile universitare)*, Tesalonic, 1985, 106 p.; *Istoria Teologiei Ortodoxe și a Spiritualității (note din cursurile universitare)*, Tesalonic, 1986, 99 p.; *Geneza și izvoarele „Orosului” de la Calcedon. Contribuție la cercetarea istorico-dogmatică a Sinodului IV Ecumenic*, Tesalonic, 1986, 258 p.; *Hristologia lui Vasile al Seleuciei și importanța ei ecumenică*, Tesalonic, 1990, 372 p.; *Dialogul teologic oficial al Bisericii Ortodoxe și Romano-catolice*, în seria: „Dialogul ecumenic și problematici”, fasc. 3, Ed. Paratiritis, Tesalonic, 1998, 102 p. (responsabilii fascicolului: Georgeos

Martzelos-Peter Hofrichter); *Dialogul teologic al Ortodocșilor și Romano-catolicilor cu ne-calcedonienii*, în seria: „Dialogul ecumenic și problematici”, fasc. 3, Ed. Paratiritis, Tesalonic, 2000, 125 p. (responsabilii fascicolului: Georgeos Martzelos-Peter Hofrichter); *Dogma ortodoxă și problematica teologică. Studii dogmatice. Primul volum*, Tesalonic, 1993, 240 p., *al doilea volum*, Tesalonic, 2000, 302 p., *al treilea volum*, Tesalonic, 2007, 456 p.; *Ortodoxia și dialogurile contemporane*, Ed. P. Pournara, Tesalonic, 2007, 450 p. În limba română a fost publicată traducerea volumului: *Sfinții Părinți - problematica teologică*, traducere pr. Cristian-Emil Chivu, cu un studiu introductiv de Arhid. Dr. Gheorghe V. Holbea, Ed. Bizantină, București 2000, 142 p.

Introducere

Este cunoscut încă de la jumătatea sec. al XX-lea că Biserica Ortodoxă, conștientizând responsabilitatea ei pentru restabilirea unității lumii creștine foarte dezbinată, desfășoară nu numai dialoguri bilaterale, ci și dialoguri teologice multilaterale, mai cu seamă în mediile Consiliului Mondial al Bisericilor. Aceste dialoguri constituie un minunat prilej pentru Biserica Ortodoxă nu numai să anticipeze bogăția teologiei și spiritualității ei, ci și să îmbogățească problematica teologică al celor de altă credință, propunând răspunsuri și soluții la problemele lor de bază în tradiția patristică comună a unității și a Bisericii nedespărțite. Sub această noțiune, Părinții Bisericii ca actori și formatori ai unității și ai tradiției comune dobândesc o importanță enormă și actuală în aceste dialoguri teologice, iar promovarea teologiei lor constituie evident o remarcabilă contribuție pozitivă a Bisericii Ortodoxe în cadrele problematicii teologico-ecumenice.

a. Importanța ecumenică și actualitatea teologiei patristice

În acest moment va trebui să accentuăm că importanța ecumenică și actualitatea teologiei patristice nu este recunoscută numai din partea teologiei ortodoxe, care sistematic și din convingere se sprijină pe Părinții Bisericii, opuși abordării diferitelor probleme în cadrele dialogurilor teologice ecumenice; ci este semnalată și din partea teologilor romano-catolici și protestanți, care descoperă în Părinți baza pentru restabilirea unității lumii creștine și modele ideale spre imitare în abordarea problemelor epocii noastre. „Părinții”, înseamnă într-un studiu Joseph Ratzinger, pe atunci cardinal, actualmente papa Benedict XVI, [sunt] „trecutul comun al tuturor creștinilor. Și în descoperirea acestui trecut

comun se găsește speranța pentru viitorul Bisericii¹. De asemenea, teologul protestant Edmund Schlink, referindu-se la importanța Bisericii Ortodoxe pentru Mișcarea Ecumenică, remarcă cele de față:

„Vivacitatea duhovnicească și tensiunea prin care Părinții Bisericii au făcut față problemelor epocii lor constituie un imbold continuu și o obligație presantă pentru fiecare Biserică care trebuie să facă față cu aceeași promptitudine, vivacitate și claritate la diferitele probleme complexe și la amenințările potrivnice credinței epocilor următoare”².

Avem însă opinia că importanța ecumenică și actualitatea teologiei patristice se manifestă mai ales din realitatea că aceeași Părinți prin poziția lor și, în general, prin comportarea lor față de eretici constituie modelul ideal al dialogurilor ecumenice³. Caracteristicile modelelor patristice sunt următoarele: 1) poziția Sf. Atanasie cel Mare, care la Sinodul din Alexandria (362) a devenit lider pentru restabilirea ordinii eclesiastice dintre ortodocși, susținătorii Niceei (325), și cei ce susțineau consubstanțialitatea, consolidând în acest fel raportul ortodocșilor față de arianiști⁴; 2) poziția Sf. Vasile cel Mare, care printr-o manieră calmă și discretă, avea ca scop să îi convoace [pe eretici] la formulări dogmatice pe care nu erau dispuși să le accepte⁵; 3) poziția Sf. Chiril al Alexandriei, care prin acceptarea *Mărturisirii de credință a împăcării* (433) a ajuns principalul lider, sacrificând aspectele secundare și neesențiale, ca să câștige uniunea cu antiohienii și să restabilească unitatea eclesiastică rănită⁶; 4) poziția lui Vasile al Seleuciei, care „alegând” pe Eutihie la

¹ J. RATZINGER, „Die Bedeutung der Väter für die gegenwärtige Theologie”, în: *Κληρονομία*, I (1969), p. 36.

² E. SCHLINK, „Die Bedeutung der orthodoxen Kirche für die ökumenische Bewegung”, în: *Ökumenische Rundschau*, XXII (1973), p. 433 și în: *Θεολογία*, XLIV (1973), p. 689.

³ Vezi cu privire la subiect: Gr. LARENTZAKIS, „Die Bedeutung der Patristik für das ökumenische Gespräch. Eine orthodoxe Betrachtung”, în: *Orthodoxe Theologie zwischen Ost und West. Festschrift für Prof. Theodor Nikolaou*, Konstantin Nikolakopoulos, Athanasios Vletsis und Vladimir Ivanov (eds.), Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 2002, p. 557 sq.

⁴ Vezi: Ἰω. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄*, Ἀθήναι, 1992, p. 509 sq.

⁵ Vezi: Gr. LARENTZAKIS, „Die Bedeutung der Patristik...”, p. 558 sq.; Ἰω. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄*, p. 510; Π.Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, „Ὁ Μέγας Βασίλειος. Βίος καὶ πολιτεία, συγγράμματα, θεολογική σκέψις”, în: *Ἀνάλεκτα Βλατάδων*, XXVII (1978), p. 107.

⁶ Vezi: Ἰω. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α΄*, p. 617 sq.; Σ.Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ ἄγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας*, Ed. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς

Sinodul tâlhăresc din 448 și constatând neputința sa să arate o mărturisire diofizită înțeleaptă, a propus să modifice mărturisirea sa monofizită cu temeii în formula hristologică a Sf. Chiril, adăugând simplu mărturisirii sale monofizite „o fire”, fraza „înomenită și întrupată”, astfel încât să fie în acord cu Sinodul și cu tradiția patristică⁷; 5) poziția Sf. Marcu Eugenicu, care în spirit conciliant și cu înțelepciune, a ignorat la Sinodul de la Ferrara-Florența chestiunile secundare care separa Ortodoxia de Biserica Romano-Catolică și a fost aproximativ exclusivist doar pentru diferența dogmatico-canonice fundamentale a adaosului *Filioque* din Simbolul de Credință, cerând cu fermitate și în mod insistent din partea interlocutorilor săi romano-catolici cel puțin ștergerea lui din anexa la Simbol, pentru ca să se reabiliteze unitatea ecclesială dintre Biserica Răsăriteană și cea din Apus⁸, și 6) poziția Sf. Nectarie, care a accentuat cu exagerare, superioritatea iubirii în fața diferențelor dogmatice ale ereticilor⁹. Trebuie însă să subliniem că această poziție a

⁷ Ἑλλάδος, Ἀθήνα, 2004, p. 186 sq.; H.M. DIEPEN, „Les douze Anathématismes au Concile d'Éphèse et jusqu' en 519”, în: *Revue Thomiste*, LV (1955), p. 337 sq.

⁷ Vezi: Γ.Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Βασιλείου Σελευκείας καί ἡ οἰκουμένηκή σημασία της*, Θεσσαλονίκη, 1990, p. 229 sq. Este precizarea caracteristică pe care a dat-o Vasile din Seleucia împotriva reexaminării faptelor Sinodului Tâlhăresc (449), când a constatat că în Sinodul Tâlhăresc (448), Eusebiu de Dorileea s-a supărat pentru această poziție conciliantă față de Eutihie: „εἶπον δέ ταῦτα διαλεγόμενος τότε, οὐκ ἀποφαινόμενος” (Mansi VI, 813; ACO II, 1, 1, 174).

⁸ Vezi cu privire la subiect: Ἰω. ΦΕΙΔΑ, *Μεθοδολογικά προβλήματα τῆς Συνόδου Φερράρας-Φλορεντίας*, Ατῆνα, 1990, p. 68 sq.; Γρ. ΛΑΡΕΝΤΖΑΚΗ, *Ὁ ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός καί ἡ ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καί Δύσεως*, Ed. Ἐπέκταση, Κατερίνη, 1999, p. 51 sq.

⁹ Vezi: Sf. NECTARIE (KEFALA), Mitropolitul Pentaleosului, *Μάθημα Ποιμαντικῆς*, Ed. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη, 1974, p. 192: „Diferențele dogmatice ce se referă numai către capitolul credinței lasă liber neînvinșul capitol al dragostei; dogma nu combate iubirea și pe de altă parte, iubirea favorizează dogma, deoarece întotdeauna o adăpostește, întotdeauna o rabdă. Dragostea creștină este invariabilă, deoarece nici credința șchioapă a ereticilor nu poate să deformeze în aceștia sentimentul dragostei. Prin intermediul dragostei este foarte probabil să atragă către el [spre episcop] și [pe cei care] de departe au judecat dogmatic problema bisericii eterodoxe. Dragostea nu trebuie să se jertfească niciodată datorită unei diferențe dogmatice. Model ne este Apostolul neamurilor, care din dragoste suferă anatema pentru cei ce au răstignit pe Hristos. Episcopul care nu iubește pe eterodocși, cel ce nu lucrează și pentru aceștia, este purtat de o răvnă mincinoasă și este lipsit de dragoste; acolo adevărul și lumina, răvna falsă și slava cea deșartă se judecă de lumină și de dragoste, și așa se resping. Chestiunile credinței în general, nu micșorează sentimentul dragostei. Învățătorii urii sunt ucenici ai celui viclean, căci din izvorul dragostei nu curge dulce și amar”.

Părinților nu se datorează atât împrejurărilor exterioare și provocărilor pe care le-au abordat aceștia în epocile lor, cât mai ales principiilor și premizelor care sunt răspândite în teologia lor, și sunt caracterizate ca elemente de bază din cele ce există în întreaga teologie ortodoxă. Ne vom referi semnificativ numai la principiile fundamentale și la premisele teologiei patristice care s-au folosit în dialogurile multilaterale ale Bisericii Ortodoxe și care au pecetluit în mod determinant mersul lor.

Primul principiu de bază și premiză a teologiei patristice este însușirea ei triadocentrică. Nicio latură a teologiei patristice nu se înțelege fără referirea ei la Persoanele Sfintei Treimi. Pentru Părinți nu există teologie fără Sfânta Treime, fie sub îngusta, fie sub largă ei implicare. De altfel, chiar această Revelație din care izvorăște teologia constituie mișcare *ad extra* a Persoanelor Sfintei Treimi, prin mijlocul lucrărilor Lor, care se manifestă în creație și în istorie, „din Tatăl, prin Fiul, în Duhul Sfânt”¹⁰.

Al doilea principiu de bază și premiză strâns unită cu triadologia patristică este desigur deosebirea dintre teologie și iconomie sau dintre firea și lucrarea lui Dumnezeu, pe fundamentul căruia Părinții nu numai că au distins desigur pe Fiul și pe Sfântul Duh în creație¹¹, dar au și întemeiat în pneumatologia ortodoxă deosebirea dintre veșnicia purcederii Duhului Sfânt de la Tatăl și trimiterea Lui după iconomie, prin Fiul sau și de la Fiul, în așa fel încât să nu existe teritoriu potrivit pentru dezvoltarea în Răsărit a învățaturii latine despre *Filioque*¹².

Al treilea principiu de bază și premiză este eclesiologia euharistică și episcopo-centrică. Pentru Părinți, „una, sfântă, sobornicească și apostolească Biserică”, precum se rostește și se mărturisește în Simbolul de Credință, se întărește, se confirmă și se continuă diacronic prin participarea credincioșilor la taina Sfintei Euharistii și gruparea lor în jurul episcopului. Fără episcop și Euharistie, nici unitatea Bisericii, nici

¹⁰ Vezi cu privire la subiect: Γ.Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Ουσία και ενέργεια του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον. Συμβολή εις την ιστορικοδογματικήν διερεύνησιν της περί ουσίας και ενεργειών του Θεού διδασκαλίας της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ed. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, ²1993, pp. 103 sq., 121 sq.

¹¹ Vezi: Γ.Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Ουσία και ενέργεια...*, pp. 22 sq., 91 sq.

¹² Vezi: Sf. GRIGORIE PALAMA, *Ὅτι οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ'ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον*, 29, B. Bobrinsky (ed.), în seria: Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη, 1962, p. 54 sq., unde cu multă precizie se rezumă pentru subiectul de față, tradiția patristică anterioară.

sfințenia, nici universalitatea, nici apostolicitatea, nici măcar Biserica nu poate să existe¹³.

Al patrulea principiu de bază și premiză este unitatea dintre Sfânta Scriptură, Sfânta Tradiție și Biserică care se găsește în teologia patristică și care este nedespărțit unită de perceperea patristică despre inspirația lui Dumnezeu. După Părinți, inspirația lui Dumnezeu nu este o extraordinară influență a Duhului Sfânt în mintea Profeților, Apostolilor și a Părinților, cu ținta extraordinară de înțelegere a conducerii lor la scrierea textelor sfinte. Este o experiență deosebită a prezenței Duhului Sfânt în viața și în gândirea membrilor văzători de Dumnezeu din Biserică, care constituie harismele purtătoare ale dumnezeieștii Revelații¹⁴. Pentru aceasta, inspirația lui Dumnezeu după Părinți nici nu se termină, nici nu se încercuiește literelor textelor sfinte, ci are obiectiv promovarea duhului care se ascunde în spatele acestora. De altfel, încercuirea inspirației lui Dumnezeu în literele textelor sfinte nu se conciliază cu teologia apofatică a Părinților, care are țintă izbăvirea ei din noțiunea de Dumnezeu și a relației Lui cu lumea din obiectele create și din formele umane, care se termină în ultimă fază cu idolatrizarea lui Dumnezeu¹⁵. Realitatea că învățătura despre inspirația lui Dumnezeu nu există în teologia patristică se vede mai ales din libertatea de gândire care caracterizează pe Părinți, când în erminia textelor sfinte ei depășesc litera și caută duhul, ajungând desigur această erminie a lor să exprime și să asigure experiența vieții duhovnicești ale aceleași Biserici¹⁶. Inspirația lui Dumnezeu nu este percepută de Părinți ca privilegiul persoanelor izolate, ci indiciu caracteristic al vieții aceleași Biserici, ca trup viu harismatic. Cu alte cuvinte, fără Biserică, inspirația lui Dumnezeu este de neconceput pentru Părinți. Pentru acest motiv, Părinții nu pot să vadă Sfânta Scriptură

¹³ Vezi cu privire la subiect: Ἰω. ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεϊᾷ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, Ἀθῆναι, 1965, p. 88 sq.

¹⁴ Vezi și: Ν.Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Α΄. Εἰσαγωγὴ στὴ θεολογικὴ γνωσιολογία*, Ed. Π. Πουρναρῶ, Θεσσαλονίκη, 1985, p. 186 sq.

¹⁵ Vezi: G.D. MARTZELOS, „Kataphatische und apophatische Theologie in der griechischen Patristik”, în: *Orthodoxes Forum*, XVIII (2004), 1, p. 51 sq.

¹⁶ Vezi mai ales omiliile lui Vasile cel Mare și ale lui Grigorie de Nyssa, *Despre Hexaïmeron*, PG 29, 4A-208C; PG 44, 61A-124C. Vezi și: Ν.Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἐπιστήμη, φιλοσοφία καὶ θεολογία στὴν Ἐξαήμερο τοῦ Μ. Βασιλείου*, Ed. Π. Πουρναρῶ, Θεσσαλονίκη, ²1990, pp. 104 sq., 197 sq.

independentă de Biserică și de Tradiția ei. Sfânta Scriptură, Biserica și Tradiția constituie pentru Părinți o unitate de nedespărțit¹⁷.

Aceste patru principii și premise patristice constituie după opinia noastră criteriul de bază pentru dialogurile teologice multilaterale ale Ortodoxiei contemporane, care, în baza acestora, fie a influențat în măsura puterii ei pe cei de altă credință, fie a despărțit desigur atitudinea ei din opiniile teologice care nu se potrivesc cu conștiința de sine a ei.

b. Contribuția teologiei patristice în dialogurile teologice multilaterale

În mod concret va trebui să subliniem, încă de la început, că principiile și premisele de mai sus ale teologiei patristice, pe care ortodocșii le-au transferat în cadrele problematicii teologiei ecumenice, nu au rămas fără sorți de izbândă. În ciuda faptului că nu s-a aflat de multe ori să se facă mențiuni de nume ale Părinților Bisericii și, în mod distinct, a laturilor teologiei lor, în această răspândire al duhului patristic al teologiei Ortodoxe, care a caracterizat pozițiile lor teologice, a surprins în mod considerabil la formarea problematicii ortodoxe și a poziției celor de altă credință. În felul acesta, teologia Ortodoxă prin răspândirea acestui duh patristic a contribuit determinant nu numai la rezolvarea problemelor teologice care îi separă pe cei de altă credință de Biserica Ortodoxă, dar a exercitat și o importantă influență la formarea principiilor teologice comune care se inspiră din teologia patristică, pregătind așadar teritoriul pentru mersul acestor Biserici spre unitatea dorită.

De la început va trebui să menționăm că modificarea care s-a făcut în articolul de bază din Statutul Consiliului Mondial al Bisericilor, care după a treia Adunare generală de la New Delhi (1961) s-a extins din hristocentric în triadocentric, constituie adaptarea clară la principiul patristic al realității triadocentrice, care caracterizează, precum am spus, teologia ortodoxă. După cum este cunoscut probabil, articolul de bază din Statutul Consiliului Mondial al Bisericilor, după cum acesta a fost fixat la prima Adunare generală din 1948 de la Amsterdam, a proclamat că: „Consiliului Mondial al Bisericilor este o adunare a Bisericilor, care admite pe Domnul nostru Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mântuitor”¹⁸ și, în

¹⁷ Vezi și: N. A. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α'*, p. 181 sq.

¹⁸ Vezi: †Χρυσοστόμου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, mitropolitul Mironului, „Τό Ἄρθρον-Βάσις τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν”, în: *Ἀπόστολος Ἀνδρέας*, IV (1954), p.

mod cert, prin acest articol de bază s-au stabilit temele atât pentru a doua Adunare generală la Evanston, din 1954 („Hristos, speranța lumii”), cât și cea de-a treia Adunare generală de la New Delhi, din 1961 („Hristos, lumina lumii”), care au arătat desigur caracterul hristocentric al problematicii teologice a Adunării¹⁹. Deja la această adunare de la New Delhi, după devierile convingătoare din partea grupării protestante și la insistența ortodocșilor, s-a formulat opinia ortodoxă și patristică conform căreia nu poate să se înțeleagă teologic mențiunea că Hristologia este independentă de Triadologie. Astfel, articolul de bază a luat de atunci următoarea formă care se păstrează până astăzi: „Consiliul Mondial al Bisericilor este o adunare a Bisericilor, care mărturisesc pe Domnul nostru Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mântuitor, în acord cu Sf. Scriptură și încearcă să facă față împreună la apelul lor comun spre slava unui Dumnezeu, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt”²⁰.

În ciuda realității că temele care s-au dezbătut la următoarele trei Adunări Generale ale Consiliului Mondial al Bisericilor (Upsala-1968, Nairobi-1975 și Vancouver-1983) erau hristologice, cu toate acestea ele au fost încadrate în perspectiva triadologică a Hristologiei, precum aceasta s-a stabilit în noul articol de bază al Statutului Consiliului. Numai după a șaptea Adunare generală a Consiliului Mondial de la Canberra, din 1991, tema a fost clar triadologică și desigur pnevmatologică („Vino, Duhule Sfinte! – Reînnoiește întreaga creație!”)²¹.

Cu toate acestea, referatul care a fost prezentat la Canberra de către prezbitera sud-coreeană, profesoara Chung Hyung Kyung, a stârnit reacții puternice din cauza imaginilor și reprezentărilor animiste și panteiste prin care s-a reprezentat lucrarea reprezentativă a Duhului Sfânt în lume. Reacțiile acestea au venit din partea ortodocșilor, a necalcedonienilor, dar și a multor protestanți, datorate în special faptului că profesoara Chung, susținătoarea exclusivă a premizelor ei animiste și

162 sq. și Γ. ΤΣΕΤΣΗ, *Οἰκουμενικά Ἀνάλεκτα (Συμβολή στήν Ἱστορία τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν)*, Ed. Τέρτιος, Κατερίνη, 1987, p. 24.

¹⁹ Vezi: N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Οἰκουμενική Κίνηση. Ἱστορία-θεολογία*, Θεσσαλονίκη, 1986, p. 265 sq.; N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ὁ Προτεσταντισμός*, Θεσσαλονίκη, 1995, p. 196 sq.

²⁰ Vezi: Γ. ΤΣΕΤΣΗ, „Τό νέον Ἄρθρον-Βάσις τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν”, in: *Ὁρθοδοξία*, XXXVI (1961), p. 28 sq. Textul complet al Statutului Consiliului Mondial al Bisericilor cu traducere în greacă vezi la: Γ. ΤΣΕΤΣΗ, *Οἰκουμενικά Ἀνάλεκτα...*, p. 173 sq.

²¹ Vezi: *Signs of the Spirit (Official Report - Seventh Assembly: Canberra, Australia, 7-20 February 1991)*, WWC Publications, Geneva, 1991, p. 37 sq. Vezi și: N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ὁ Προτεσταντισμός...*, p. 200 sq.

panteiste, a prezentat Pnevmatologia ca total independentă de Triadologie și Hristologie, violând astfel fundamentul de bază triadologic și hristologic al Statutului Consiliului Mondial al Bisericilor²². În declarația comună pe care au oferit-o la Canberra, ortodocșii și ne-calcedonienii au accentuat că Pnevmatologia nu este înțeleasă de tradiția ortodoxă auto-independentă și de sine stătătoare față de Triadologie și Hristologie. Și aceasta, deoarece Duhul Sfânt atât pentru Sf. Scriptură, cât și pentru Părinții Bisericii este de nedespărțit de Tatăl și de Fiul, nu numai veșnic, ci și în Iconomie²³. Opinii asemănătoare au exprimat și anumiți protestanți, în acord total la un moment dat cu considerațiile ortodocșilor. Desigur, Biserica Luterană („Asociația interioară și exterioară a misiunii creștine”) cu sediul la Neuendettelsau, în Germania, exprimând neliniștile și opiniile ei multor altor protestanți, în scrisoarea pe care a trimis-o ortodocșilor, care au luat parte la Adunarea generală de la Canberra, subliniind violarea articolului de bază din Statutul Consiliului Mondial al Bisericilor, ce s-a petrecut în urma referatului profesoarei Chung, a accentuat cu emfază poziția ortodoxă că Pnevmatologia nu poate în niciun fel să fie separată de Hristologie și de Triadologie²⁴. Această poziție teologică și patristică a devenit semnul întâlnirii și coaliției dintre ortodocși, ne-calcedonieni și protestanți față de aceste tensiuni periculoase cu privință la caracterul Consiliului Mondial al Bisericilor, ce s-au observat la Adunarea generală de la Canberra.

²² Vezi: Γ.Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Ὁρθόδοξο δόγμα καί θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Α'*, Θεσσαλονίκη, 1993, p. 143 sq.; G. MARTZELOS, „Theologischer Animismus und Orthodoxe Pneumatologie”, în: „Πορευθέντες...”. *Χαριστήριος Τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου (Γιαννουλάτου)*, Ed. Ἀρμός, Ἀθήνα, 1997, p. 132 sq.

²³ Vezi: „Reflections of Orthodox Participants”, în: *Signs of the Spirit (Official Report - Seventh Assembly: Canberra, Australia, 7-20 February 1991)*, WCC Publications, Geneva, 1991, p. 281; „Σκέψεις τῶν Ὁρθοδόξων Σύνεδρων”, în: *Ἐνημέρωσις (Δελτίον Οἰκουμενικῆς Ἐπικαιρότητος)*, VII (1991), 2-3, p. 15; „Σκέψεις τῶν Ὁρθοδόξων Σύνεδρων»: Δήλωση τῶν Ὁρθοδόξων καί μὴ Χαλκηδονίων Ὁρθοδόξων στὴν Ζ' Γενικὴ Συνέλευση τοῦ ΠΣΕ”, în: *Ἡ Ζ' Γενικὴ Συνέλευση τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (Καμπέρρα, Φεβρουάριος 1991): Χρονικό-Κείμενα-Ἀξιολογήσεις*, Ed. „Τέρτιος”, Κατερίνη, 1992, p. 81. Vezi și concluzia Congresului Ortodocșilor și Bisericilor ortodoxe de Răsărit ne-calcedoniane, care s-a desfășurat între 25 nov.-4 dec. 1989, la Academia Ortodoxă din Creta: „Ἐλθέ Πνεῦμα Ἅγιον, ἀνακαίνισσον πᾶσαν τὴν κτίσιν» - Μιά Ὁρθοδόξη θεώρηση”, în: *Ἀπόστολος Βαρνάβας*, LI (1990), p. 153.

²⁴ Vezi: *Ἐνημέρωσις (Δελτίον Οἰκουμενικῆς Ἐπικαιρότητος)...*, VI (1991), 5, p. 2 sq. Vezi și: *Ἡ Ζ' Γενικὴ Συνέλευση τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν...*, p. 84 sq.

Problema triadologică a ortodocșilor de mai sus, dar și a protestanților din mediile Consiliului Mondial al Bisericilor, a demonstrat desigur că teologic Consiliul nu poate să avanseze, sprijinindu-se simplu numai prin acceptarea articolului de bază din Statut, dacă nu există un cadru triadologic regulamentar foarte clar, care să precizeze articolul de bază și să devină acceptat de către toate părțile bisericești. Pentru acest motiv, a noua Adunare generală care a avut loc între 14 și 23 febr. 2006 la Porto Alegre (în Brazilia) a acceptat admiterea cu privire la decizia Comitetului Central (febr. 2005), stabilind ca necesar criteriul intrării în Consiliu a părților eclesiale care cred în Dumnezeu Treimic, precum aceasta a fost stabilită în Simbolul Niceo-Constantinopolitan²⁵. În acest fel, Simbolul Niceo-Constantinopolitan, desigur fără *Filioque*, constituie în cele ce urmează norma triadologică necesară pentru grupările eclesiastice ale Consiliului Mondial al Bisericilor. În acest semn, precum percepem, este clară nu numai deznodământul principiului patristic al triadocentrismului în baza importantului Simbol [de credință] al vechii Biserici, precum este Simbolul Niceo-Constantinopolitan, dar și contribuția generală a teologiei Ortodoxe în formarea criteriilor teologice de bază ale Consiliului Mondial al Bisericilor.

Acestei legături strânse va trebui să i se menționeze în puține cuvinte și importanța pe care o are teologia patristică în răspunsurile Bisericilor Ortodoxe față de textul de la Lima (1982) referitor la Botez, Sf. Euharistie și Nunta, cunoscute ca *BEM*, pe care l-a prelucrat comisia „Credință și ordine” a Consiliului Mondial al Bisericilor și care s-a pus la dispoziția tuturor Bisericilor membre ale Consiliului pentru analiză²⁶.

²⁵ Vezi: *Document No. A 03, Amendments to the Constitution and Rules of the World Council of Churches*, 9th Assembly, 14-23 februarie 2006, Porto Alegre, Brazilia, p. 5 sq.

²⁶ Cu privire în parte, la întrebările care s-au pus de către membrii Consiliului Mondial al Bisericilor, față de răspunsul Bisericii vezi *Prologul* textului *BEM*, la care s-au alăturat W.H. Lazareth și N. Nisiotis, din: *Baptism, Eucharist and Ministry*, coll. *Faith and Order Paper* 111, World Council of Churches, Geneva, 1982, p. x. De asemenea, vezi: Πίστις καί Τάξις, Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν, *Βάπτισμα-Εὐχαριστία-Ἱερωσύνη. Συγκλίνουσαι τάσεις εἰς τήν πίστιν* (Γαλλικόν κείμενον ἐπιμελεία τοῦ ἀδελφοῦ Max Thurian - Ἑλληνική μετάφρασις ἐπιμελεία τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν Σαμπεζύ Γενεύσης), Ed. Τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Σαμπεζύ, 1983, p. 5 sq.

De la început trebuie să semnalăm că, dacă cineva ar exclude răspunsul Patriarhiei Ecumenice²⁷, unde, ca să se accentueze relația tainelor și a Bisericii s-a dat mențiunea lui Nicolae Cabasila²⁸, și al Patriarhiei de la Moscova²⁹, care a invocat textul din Ioan Damaschin, ca să se sublinieze schimbarea reală a pâinii și al vinului în Trupul și Sângele Domnului în taina Sf. Euharistii³⁰, în răspunsurile Bisericilor Ortodoxe implicate nu există alte mențiuni categorice ale Părinților Bisericii. Cu toate acestea, baza patristică a tuturor răspunsurilor conducătorilor Bisericilor Ortodoxe față de textul de la Lima devine concretă din importanța care se atribuie celor trei taine ale Bisericilor Ortodoxe, considerându-le ca elemente de bază ale credinței eclesiastice și ale vieții, fără de care nu poate să existe Biserica. De asemenea, în afară de aceasta, baza patristică al răspunsurilor în cauză, ale rezervelor și ale contestațiilor Bisericilor Ortodoxe arată în mod distinct pozițiile textului pentru cele trei taine și, mai ales pozițiile textului despre comunicarea mistică (intercommunion), succesiunea apostolică și căsătoria generală, care sunt cele mai complicate probleme pentru acordul Bisericilor cu textul BEM³¹. Ecclesiologia euharistică și episcopo-centristă a Părinților, precum și unitatea tradiției biblice și patristice, care izvorăște din perceperea patristică despre inspirația divină a Bisericii la care ne-am referit mai sus, sunt criteriile de bază ale subiectului de față pentru poziția Bisericilor Ortodoxe față de textul de la Lima. Dincolo de aceasta, trebuie însă să accentuăm că temelia patristică care este răspândită, precum am spus, în răspunsurile Bisericilor Ortodoxe în textul acesta, dar și în lipsa importantelor fragmente patristice, a contribuit într-o așa

²⁷ Vezi: Max THURIAN (ed.), *Churches respond to BEM (Official responses to the „Baptism, Eucharist and Ministry” text)*, vol. IV, coll. *Faith and Order Paper 137*, World Council of Churches, Geneva, 1987, p. 4.

²⁸ Este vorba despre poziția cunoscută a lui Nicolae Cabasila, în acord cu care Biserica „semnalează tainele” (vezi: *Ἐρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας*, PG 150, 452C). Vezi și: Ἰω. Θ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *op. cit.*, p. 235.

²⁹ Vezi: Max THURIAN (ed.), *Churches respond to BEM...*, vol. 2, coll. *Faith and Order Paper 132*, World Council of Churches, Geneva, 1986, p. 8.

³⁰ Este vorba de fragmentul: „Trupul este cu adevărat unit cu dumnezeirea, trup din trupul Sfintei Fecioare, nu că trupul înălțat la ceruri se coboară, ci că această pâine și acest vin se prefac în trupul și sângele Domnului” (vezi: IOAN DAMASCHIN, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 4, 13 (86), PG 94, 1144A-1145A).

³¹ Vezi: Max THURIAN (ed.), *Churches respond to BEM...*, vol. 2, p. 5 sq.; vol. 3, coll. *Faith and Order Paper 135*, World Council of Churches, Geneva, 1987, p. 1 sq; vol. 4, coll. *Faith and Order Paper 137*, World Council of Churches, Geneva, 1987, p. 1 sq.

manieră încât prin pozițiile teologice să se zărească desigur că nu este posibil ca dialogul teologic să progreseze în mediile Consiliului Mondial al Bisericilor dacă nu va exista convergență și acordul temelor de mai mare importanță pentru Biserica Ortodoxă, precum tema relației dintre Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, tema caracterului mistic al Tainelor și tema naturii și scopului Bisericii în cadrul dumnezeieștii Iconomii. Pentru acest motiv și comitetul autorizat al secției „Credință și ordine” din Consiliul Mondial al Bisericilor, constatând această realitate în evaluarea răspunsurilor Bisericilor față de textul de la Lima, a propus pe mai departe studierea și aprofundarea acestor subiecte³² și a dat mai târziu un nou text dogmatic cu titlul *Natura și scopul Bisericii*, care rezumă tinerile și abaterile opiniilor eclesiastice ale celor implicați din Biserici, cerând nu numai de la aceștia, ci și de la diferitele instituții și comitete teologice sau, chiar și de la persoane solitare, să ia poziție față de tinerile și abaterile punctelor din text³³.

În afară de acestea însă din răspunsurile Bisericilor Ortodoxe față de textul BEM, trebuie să subliniem că două principii patristice de bază și premise [prezentate] mai sus, au stabilit poziția Bisericilor Ortodoxe față de temele generale ale naturii eclesiologice, precum s-a arătat deja și din deciziile care s-au luat la Conferința reprezentanților celor 15 Biserici Ortodoxe din 1998 (29 apr.-2 mai) de la Tesalonic, în vederea participării ortodocșilor la a opta Adunare generală a Consiliului Mondial al Bisericilor din decembrie a aceluiași an, la Harare³⁴.

³² Vezi: *Baptism, Eucharist and Ministry (1982-1990). Report on the Process and Responses*, coll. *Faith and Order Paper 149*, World Council of Churches, Geneva, 1990, p. 131 sq. unde se menționează caracteristicile fiecărei teme de mai sus, în mod separat: „The issue of «Scripture and Tradition» has emerged as one of the main theological concerns among the churches responding to BEM” (*Baptism, Eucharist and Ministry...*, p. 131); „In their responses, the churches have raised several questions concerning the sacramental features which the tree (Baptism, Eucharist and Ministry) may have in common. The questions are often phrased in terms of the understanding, role and place of «sacrament» and «sacramentality» in the BEM text. Behind such question lie different understandings of sacrament and sacramentality” (*Baptism, Eucharist and Ministry...*, p. 143); „The search for Christian unity implies the search for common ecumenical perspectives on ecclesiology. This need is strongly underlined by the analysis of the responses to BEM which reveal many different presuppositions but also convergences regarding the nature of the church” (*Baptism, Eucharist and Ministry...*, p. 147).

³³ Vezi: *The Nature and the Purpose of the Church. A stage on the way to a common statement*, coll. *Faith and Order Paper 181*, Geneva, 1998, p. 5 sq.

³⁴ Vezi: „Διορθόδοξ Συνάντησις ἐπὶ τοῦ θέματος «Ἀξιολογήσεις νεωτέρων δεδομένων εἰς τὰς σχέσεις Ὁρθοδοξίας καὶ Οἰκουμενικῆς Κινήσεως (Θεσσαλονίκη, 29

De asemenea, o altă realitate importantă care arată valoarea teologiei patristice în dialogurile teologice multilaterale, în afară de Consiliul Mondial al Bisericilor, este conferința de la Viena (15-17 mai 1998) care a fost organizată de instituția *Pro Oriente*³⁵, în scopul discuției pe baza textului catolic cu titlul „Purcederea Duhului Sfânt în tradiția greacă și latină”, care a fost redactat la „Consfătuirea papală pentru promovarea unității creștinilor” și publicat pentru prima dată în periodicalul *L'Osservatore Romano* din sept. 1995 și în continuare, în 1996, în broșuri separate în patru limbi: franceză, greacă, engleză și rusă³⁶. La această Conferință au luat parte mai mult de 40 de teologi romano-catolici, ortodocși, ne-calcedonieni, greco-catolici, precum și luterani și protestanți reformați.

Înainte să se ofere textul pentru discuție și pentru luările de poziție ale ortodocșilor, exista un optimism general din partea romano-catolicilor că în textul acesta se depășește punctul mort dintre prezentarea grecilor și a latinilor cu referire la tema *Filioque*, de vreme ce deja Părinții Bisericii vorbesc despre „purcederea” Duhului Sfânt de la Tatăl „prin Fiul” sau „și din Fiul”³⁷. Precum s-a arătat desigur, atât în referatele cât și în intervențiile ortodocșilor împotriva discuțiilor care au fost, „purcederea” Duhului Sfânt de la Tatăl „prin Fiul” se declară la Părinții greci fie după relația de fire dintre Fiul și Duhul Sfânt, fie după lucrarea de trimitere a Duhului Sfânt în Iconomie, identificată în chestiunea de

Απριλίου-2 Μαΐου 1998)”, în: *Ενγμέρωσις...*, XIV (1998), 5, p. 3 sq. și: „Evaluation of the New Facts in the Relations of Orthodoxy and the Ecumenical Movement (Thessaloniki, Greece, 29 April-2 May 1998)”, în: *Turn to God. Rejoice in Hope. Orthodox Reflections on the way to Harare (The report of the WWC Orthodox Pre-Assembly Meeting and selected resource material)*, Thomas FitzGerald, Peter Bouteneff (eds.), Orthodox Task Force, World Council of Churches, Geneva, 1998, p. 136 sq.

³⁵ Rapoartele acestei Conferințe în: *Vom Heiligen Geist. Der gemeinsame trinitarische Glaube und das Problem des Filioque (PRO ORIENTE - Studententagung über das römische Dokument „Die griechische und die lateinische Überlieferung über den Ausgang des Heiligen Geistes. Eine Klarstellung in Verantwortung des Päpstlichen Rates zur Förderung der Einheit der Christen”*. Wien, 15-17 Mai 1998), Herausgegeben im Auftrag der Stiftung PRO ORIENTE von Alfred Stirnemann und Gerhard Wilflinger, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Viena, 1998.

³⁶ Vezi: Pontificium Concilium ad Christianorum unitatem fovendam, *Les Traditions grecque et latine concernant la procession du Saint Esprit/Τό «προϊέναι» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν παράδοσιν/The greek and latin Traditions regarding the procession of the Holy Spirit/Трелеская и латинская традиции об Исходении Святого Духа*, Typis Vaticanis, 1996.

³⁷ Cf. Pontificium Concilium ad Christianorum unitatem fovendam..., p. 4 sq.

față cu „purcederea și de la Fiul”, și nu se are deloc legătură cu veșnicia originii după fire a Duhului Sfânt, pentru care Părinții greci folosesc aproape exclusiv verbul „ἐκπορεύεσθαι”³⁸. Cu alte cuvinte, dificultatea înțelegerilor de față se datorează faptului că Părinți latini redau în latină atât „προϊέναι”, cât și „ἐκπορεύεσθαι” prin verbul „procedere”, desigur fără să le lămurească dacă acestea se referă la Teologie sau la Iconomie³⁹. Prin urmare, în opinia ortodoxă întreaga temă nu era posibil să fie cercetată în adâncime, dacă nu se lua serios în vedere deosebirea patristică între Teologie și Iconomie⁴⁰. Din păcate, însă romano-catolicii și protestanții nu puteau ușor să înțeleagă această veche deosebire patristică, de vreme ce sprijinatorii și opiniile teologice moderne ale teologilor contemporani, precum de exemplu ale lui K. Rahner⁴¹ și ale lui K. Barth⁴², admiteau *a priori* că relațiile Persoanelor Sf. Treimi în

³⁸ Vezi: Ioannis ZIZIOLAS, Mitropolitul de Pergam, „Das Dokument über die griechische und lateinische Überlieferung über den Ausgang des Heiligen Geistes aus griechisch-orthodoxer Sicht”, în: *Vom Heiligen Geist. Der gemeinsame trinitarische Glaube und das Problem des Filioque...*, p. 143 sq.; Daniel CIOBOTEA, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, „Das römische Dokument über den Ausgang des Heiligen Geistes aus rumänisch-orthodoxer Sicht”, în: *Vom Heiligen Geist. Der gemeinsame trinitarische Glaube und das Problem des Filioque...*, p. 152 sq.; T. KOEV, „Das römische Dokument über den Ausgang des Heiligen Geistes aus bulgarisch-orthodoxer Sicht”, în: *Vom Heiligen Geist. Der gemeinsame trinitarische Glaube und das Problem des Filioque...*, p. 167 sq. De asemenea, vezi: *Vom Heiligen Geist. Der gemeinsame trinitarische Glaube und das Problem des Filioque...*, pp. 198 sq., 203 sq.

³⁹ Vezi cu privire la subiect: Γ.Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Οὐσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον...*, p. 102 sq.; G.D. MARTZELOS, „Die Anfänge und die Voraussetzungen des Filioque in der theologischen Überlieferung des Abendlandes”, în: *Orthodoxos Forum*, XIII (1999), 1, p. 32 sq.

⁴⁰ Vezi: *Vom Heiligen Geist. Der gemeinsame trinitarische Glaube und das Problem des Filioque...*, pp. 195 sq., 198 sq., 200, 203.

⁴¹ Vezi: K. RAHNER, „Der dreifaltige Gott als transszendenter Ugrund der Heilsgeschichte”, în: *Mysterium Salutis. Grundriß heilsgeschichtlicher Dogmatik*, J. Feiner-M. Löhrer (ed.), Bd. II, Einsiedlen, 1967, p. 328: „Die «ökonomische Trinität» ist die «immanente Trinität» und umgekehrt”.

⁴² Vezi: K. BARTH, *Die kirchliche Dogmatik* I, 1, Chr. Kaiser Verlag, München, 1932, p. 320 sq. și mai ales p. 503: „Wir sind nun aber durchweg der Regel gefolgt - und halten diese Regel für grundlegend - daß die Aussagen über die Wirklichkeit der göttlichen Seinsweisen «zuvor in sich selber» inhaltlich keine anderen sein können als diejenigen, die über ihre Wirklichkeit eben in der Offenbarung zu machen sind. Unsere sämtlichen Sätze über die sogenannte immanente Trinität ergaben sich uns sehr einfach als Bestätigungen und Unterstreichungen oder sachlich: als die unentbehrlichen Vordersätze über die ökonomische Trinität”.

Iconomie reflectă veșnicia relației Lor treimice⁴³. Așadar, o mare parte a discuției s-a rotit în jurul preocupării și importanței acestei deosebiri patristice în relație cu tema *Filioque*. În final, în comunicatul oficial redactat de susținătorii ortodocși ai tradiției patristice, pe care l-am formulat cu rezervele noastre pentru pozițiile lui din cauza conținutului textual, am semnalat neclaritățile și punctele problematice pe care le conține, și am insistat pentru ștergerea adaosului *Filioque* din folosirea liturgică al simbolului Niceo-Constantinopolitan în Bisericile din Apus și recitarea lui în baza textului grecesc original, precum acesta s-a fixat la Sinodul din Constantinopol (381), așadar fără adaosul *Filioque*. Această poziție a Bisericilor a devenit o completare acceptată de Conferință, și a fost introdus-o în textul Comunicatului oficial ca una din „referințele” de bază pentru împlinirea unității eclesiatice⁴⁴.

Concluzie

Dincolo de toate acestea, am văzut desigur, că importanța teologiei patristice pentru dialogurile teologice multilaterale ale Bisericii Ortodoxe este enormă și incontestabilă. Desigur, realitatea acestei importanțe nu se manifestă numai în influența pe care exercitat-o și o exercită până astăzi Biserica Ortodoxă în formularea problematicei teologice, ci și în măsurile și în pozițiile celor de altă credință față de aceste dialoguri teologice, astfel încât teologia patristică de la nivelul interortodox să fie considerată ca fundament incontestabil și punct al relației ortodocșilor pentru apropierile lor teologice față de cele ale celor de altă credință. Încă și atunci când, pentru aceste dialoguri teologice, teologia patristică nu poate să exercite influența dorită cu cei de altă credință, contribuția ei este incontestabilă, fiindcă lucrează ca inelul de legătură al Bisericii Ortodoxe, determinând auto-conștiința ei. Pentru aceasta, nimeni nu poate să ignore cadrele dialogurilor teologice multilaterale.

(prezentare și traducere din limba greacă modernă
de Alexandru PRELIPCEAN)

⁴³ Vezi: Γεωργίου Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Ορθοδοξία και σύγχρονοι διάλογοι*, Σειρά: ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 61, Ed. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2007, pp. 85 sq., 103, 203.

⁴⁴ Vezi: Γεωργίου Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Ορθοδοξία και σύγχρονοι διάλογοι...*, p. 218 sq.